

A kelet-európai petrarkizmus horvát változatai

Nem új a megállapítás, mely szerint a reneszánsz és a barokk korában Dalmácia és a horvát tengeremlék (Hrvatska primorje) városaiban (Dubrovnik, Split, Šibenik, Zadar, Hvar, Trogir) virágzott fel a kelet-európai specifikumokat is hordozó, ugyanakkor az európai értékrendbe is illeszkedő irodalom és műveltség egyik legizgalmasabb, feltehetően a magyar irodalomtudomány számára is tanulságokkal szolgáló rétege. Legjobb eredményeiről nálunk a szaktudomány művelőinek nem szlavista képviselői is tudnak: Marko Marulić, Brne Krnarutić, Mavro Vetranović és főként Ivan Gundulić művei a törökellenes tendenciák okán vonhaták magukra a figyelmet,¹ de a magyar szlavisztika avatott tudósainak (Margalics Ede, Hajnal Márton, Szegedy Rezső, Bajza József, Hadrovics László, Vujicsics D. Sztóján, Angyal Endre) és műfordítóinak (elsősorban Nagy László, Csuka Zoltán, Vujicsics D. Sztóján) közvetítő munkája nyomán a magyar és a horvát történelmi múlt közös jegyeit dokumentáló más művek, illetve jelenségek is ismertté lettek.² A történelmi tárgyú alkotások mellett a délszláv reneszánsz líra szerelmi tematikájú vonulatára is felfigyelhetek kutatóink: Vujicsics D. Sztóján legutóbb Balassi lírájának horvát vonatkozásait elemezve érintette a kérdést két fontos tanulmányában is.³

Az eddigi eredmények mellett és azok tárgykörén túl — úgy véljük — mind idősebbé válik a horvát reneszánsz és barokk irodalom teljesebb megismerése is, hisz a tárgyi kapcsolatok vizsgálata mellett további eredményeket ígér a tematikai, műfaji és stílustörténeti párhuzamoknak az eddiginelő szélesebb körű összehasonlító analízise is. A jövő ilyen jellegű kutatási feladatai közül az egyik legérdekesebb lehet a horvát és a magyar líra petrarkista elemeinek párhuzamba állítása is. A magunk részéről itt és most e munka első fázisának csupán szerény körvonalazására vállalkoznánk, amikor a horvát petrarkizmus néhány jellemző változatára kívánjuk felhívni a figyelmet — tisztában lévén természetesen a vállalkozás veszélyeivel is, hisz a kérdés irodalomtörténeti igényű feldolgozását — Mihovil Kombol háború előtti tanulmányai után — a horvát irodalomtörténetírás is csak újabban tűzte napirendre. Szövegünk épp ezért nem is tekinthető egyébként, mint szerény informatív vázlatnak.

A horvát műköltészet reneszánsz kori felvirágzása nem előzmények nélküli. A reneszánszot megelőző, mintegy öt évszázados horvát írásbeliség emlékei között — a nem kifejezetten irodalmi szövegek mellett — fennmaradt számos, a középkori Európában általánosan ismert, irodalmi minőségű szöveg horvát nyelvű változata. Műfaji megoszlás szerint van közöttük legenda, látomás, dialógus, novella, regény, egyházi dráma és vers is. Ennek az irodalomnak kiterjedtségét a műfaji változatosságon túl az egyes művek esztétikai értékei is bizonyítják: a horvát Trója- és Nagy Sándor-regények, s a *Megváltónk kinszenvedése (Muka Spasitelja našega)* c. passiójáték már formai kiforrottságot mutatnak, méginkább az olyan verses művek, mint a *Szent György csodája (Čudo svetago Jurja)* c. középkori legenda s a *Szatirikus ének a papokról (Satirična pjesma protivu popova)* c. vágans típusú ének s egy sor egyéb vallásos versszöveg, amelyek egyöntetűen a középkori horvát verselés fejlettségére vallanak.⁴ Egy 14. századi másolatban fennmaradt betlehemi tárgyú vers pl. (*Bog se rodi v Vitliomi — Isten születik Betlehemben*) már a szerb-horvát nyolcas (osmerac) köztétel középkori változatának minősülhet s rímei is a fejlett verskultúra bizonyítékainak tekinthetők:

Oni tamo / skoro tekše
obretoše / čudo vekše:
Diva sina / povijaše,

¹ Elsősorban a szigetvári ostrommal foglalkozó művek magyarországi interpretációit említhetjük: MARGALITS Ede: Karnarutić éneke és a magyar Zrínyiász. Száz. 1903. 537–544.; HAJNAL Márton: Karnarutić és a Zrínyiász. EphK 1905. 111–124., 200–212.; 279–296. SZEGEDY Rezső: Zrínyi Miklós és a Szigeti veszedelem a horvát költészetben. ItK 1915. 291–299., 406–430. BAJZA József: A szigetvári hős a horvát népepikában. ItK 1937. 10–21.; Uő.: Zrínyi és Krnarutić. ItK 1937. 131–141.; Zrínyi énekek. Ford. KISS Károly. Bp. 1956.; ANGYAL Endre: Frangepán Ferenc költészete. Acta Univ. Debr. 1. 87–103.

² Vö.: MARGALITS Ede: Horvát történelmi repertórium 1. Bp. 1900., II. 1902.; SZEGEDY Rezső: A Béla király és Bankó leánya forrása. BpSz 1913. 404–422.; BAJZA József: Horvát eposz Kálmán királyról. BpSz 1928. 11–50. Uő.: Bankó leányának nyugatmagyarországi horvát változata. It. 1934. 9–20.; Uő.: Podmaniczky-Magyar Benigna a horvát költészetben. Bp. 1935.; HADROVICS László: Magyar-szláv irodalmi érintkezések. A magyarság és a szlávok. Szerk. SZEKFÜ Gyula. Bp. 1942. 189–204.; Uő.: A déli szláv népek kultúrája. Uo. 132–149.; Uő.: Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok. Bp. 1944.; Uő.: Magyarok és horvátok. Magyarország és Kelet-Európa. Szerk. GÁL István. Bp. 1947. 143–156.; VUJICSICS D. Sztóján: Egy szerb guszlár a XVI. századi Magyarországon. HITK 5–6. 135–139.; Szomszédság és közösség. Délszláv-magyar irodalmi kapcsolatok. Szerk. VUJICSICS D. Sztóján. Bp. 1972.

³ VUJICSICS D. Sztóján: Balassi Bálint délszláv versformái. FK 1961. 117–126.; Uő.: A délszláv és a magyar énekköltés, a 16. században. Szomszédság és közösség. Id. kiad. 71–94.

⁴ Vö.: MIHOVIL KOMBOL: Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda. 2. izdanje. Matica hrvatska. Zagreb, 1961. 9–56.; CSUKA Zoltán: A jugoszláv népek irodalmának története. Bp. 1963. 15–41.; MARIN FRANIČEVIĆ: Izvori i tokovi naše renesansne književnosti. Forum (Zagreb) 1968. VII. Godište. XVI. knj. 71–72.

ki vsim svitom / obladaše,
travicu mu / prostiraše,
Bog v jasalceh / počivaše...⁵

Az előzmények egy másik, valójában eddig is számon tartott vonulatának fontosságára legutóbb Marin Franičević hívta fel a figyelmet több tanulmányban is — épp a reneszánsz líra nagyarányú kibontakozásának előfeltételeit vizsgálva. Meggyőzően érvel amellett, hogy a tenger melléki (primorjei) és dalmáciai városokban már a reneszánszot megelőzően is gazdagon virágzó népköltészetet nem lehet figyelmen kívül hagyni a nemzeti nyelvű líra fejlődéstörténetének elemzésekor. A paraszti közegben s a pásztor nép lakta tájakon élő népköltészet ui. — a ma sajnos ritkábban emlegetett városi népi jellegű versekkel, dalokkal együtt — fontos eleme lett a horvát reneszánsz lírának — épp az olasz kultúrától közvetlenül átvett petrarkizmust árnyalva.⁶

Ilyen előzmények nyomán indult meg a horvát reneszánsz lírában a petrarkizmus befogadása.

Irodalomtörténeti alapigazság, hogy a több évszázadon át erős olasz hatásokat mutató horvát műköltészetben a reneszánsz korában, sőt még a barokkban is, Petrarca költészetének és az olasz petrarkizmus több képviselőjének intenzív hatása érvényesült. Az első érdeklődés, de az első inspirációk is a XV—XVI. század fordulóján jelentkeznek, amikor Šiško Menčetić és Đore Držić költészete kiteljesedik, s ezáltal a horvát lírában az egyik uralkodó vonulat a szerelmi tárgyú költészet lesz. A dubrovnikai kezdeményezés nem egyedülálló: már a század első felében színre lépnek a horvát Petrarca-kultusz és petrarkizmus hvári (lesinai) és zadari (zárái) képviselői is, névsoruk Hanibal Lucićtól Dinko Ranjináig és Dominko Zlatarićig terjedhet — ideértve már azokat is, akik a század második felében (pl. Horacije Mažibradić) vállalják és viszik tovább horvát nyelvtérületen a *Canzoniere* mesterének, illetve epigonjainak költői örökségét és gyakorlatát. Hagyományt is teremtve már, a petrarkizmus kultuszának hagyományát, amelyet a horvát barokk reprezentánsai vállalnak majd az új században, Ivan Bunić Vučić éppúgy, mint Junije Palmotić és főként — a horvát barokk eposz európai rangú költője — Ivan Gundulić.⁷

A fenti, éppen csak felsorolt példákon túl talán még jobban megvilágíthatja Petrarca és a petrarkizmus horvát ismeretének és népszerűségének tényét — és változatosságát —, hogy mindjárt a század elején, pontosabban a XV—XVI. század fordulóján — a két legjelentősebb petrarkista, Menčetić és Đore Držić mellett, sőt talán valamivel őket megelőzően — a Kempis Tamás tanainak követőjeként ismert s a keresztény erkölcsiség hasznosságáról latin nyelven értekező (*De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* Venecia, 1506.; *Evangelistarium* — Venecia, 1515.)⁸ spliti költő, Marko Marulić (1450—1524) is ismeri, sőt fordítja Petrarcat. Marulićnak, aki nyilván padovai egyetemi tanulmányai idején ismerte meg a *Canzonieret*, ezen túl szerepe lehetett abban is, hogy ő utána a nála húsz esztendővel fiatalabb, Marulić-biográfusként ismert Frane Božičević Natalis is átültette horvátra az általa lefordított, pontosabban átköltött két Petrarca-sonettet. E Marulić és Božičević átdolgozta két szövegnél — lévén az első nyomok — érdemes elidőzni kissé. Mindkét Petrarca-vers (a XCIX. és a CCCLXV. szonett, tehát a *Mert tudni vélem, és mert tudni véled s a Siratom elmúlt éveim* . . . kezdetű versek [Poi che voi et io piú volte abbiám provato . . . , I'vo piandendo i miei passati tempi . . .]) Marulić átültetésében a spliti költő sajátos, a keresztény eszmeiség meghatározta igényeihez és törekvéseihez igazodik. Ahogy Marin Franičević, a régi horvát irodalom egyik legjobb élő szakértője mondja: Marulić *átköltésében* mindkét esetben „az elégia imádsággá lesz”. Ezt részben az magyarázhatja, hogy a bibliai Judit asszony hősiességéről — a példaadás szándékával — eposzt, majd egy török elleni fohászt író Marulićot (*Molitva suprotiva Turkom* volt a címe) egy egészen más, a Petrarca-étől és a korabeli olasz viszonyoktól is merőben eltérő, az állandó török veszély miatt a létbizonytalanság érzetével-tudatával terhes millió veszi körül.⁹ De mindenképp magyarázza a versek *áthangolását* Marulić Kempis Tamás tanain alapuló krisztianizált világképe is.

Hogy valójában milyen *áthangolásról* van itt szó konkrétan, azt egy, az előbb már idézett

⁵ Vö.: Mihovil KOMBOL: I. m. 45.

⁶ Marin FRANIČEVIĆ: I. m. 71—72.; Uő.: Hrvatska renesansna poezija između petrarkizma i domaće tradicije. Forum (Zagreb) 1975. XIV. Godište. XXIX. knj. 17—35.

⁷ Vö.: Marin FRANIČEVIĆ: Hrvatska renesansna poezija između petrarkizma i domaće tradicije. Ih. 17—35.; Pavao PAVLIČIĆ: Petrarkistički elementi u hrvatskoj baroknoj poemi i dramati i epu. Forum (Zagreb) 1975. XIV. Godište. XXIX. knj. 59—72.

⁸ Marko Marulićról és európai népszerűségéről: Mihovil KOMBOL: I. m. 81—94.; Arturo CRONIA: Marko Marulić: Ein Vertreter und Deuter der christlichen Renaissance in Dalmatien. Wiener Slavistisches Jahrbuch, III. 1953.; Marko Marulić: Davidias. S predgovorom J. Badalića. Stari pisci hrvatski 31. Zagreb, 1954.; Marin FRANIČEVIĆ: Pjesnik »Judite« danas. MF. Književnost jučer i danas. Zagreb, 1959. 37—80.; Uő.: Marko Marul Pečenić i njegovi »Versi harvacki« (Povodom 450 godišnjice prvoga poznatog izdanja »Judite«). Forum (Zagreb) 1971. God. X. Knj. XXI. 17—25.

⁹ Vö.: Marin FRANIČEVIĆ: Hrvatska renesansna poezija između petrarkizma i domaće tradicije. Ih. 18—22.

Franičević rövid fejtegetéséből vett példa is jól illusztrálhatja. A XCIX. szonett első strófájának második sorát: *come l'nostro sperar torna fallace* (Tellér Gyula fordítása szerint: „hogy mindkettőnk reménykedése csalfa”), Marulić így teszi át horvátra: „*da svit stanovit ni ki smo okusili*” — amit magyarrá így fordíthatunk: „hogy a világ nem olyan szilárd (állandó), ahogyan megízel-tük”. Az eredeti szövegben szereplő *sperar . . . fallace*-ből (csalóka remény) Marulićnál „*svit stanovit ni*” lesz, azaz olyan „világ” (svit), amelyek „nem állandó”, „nem szilárd” (stanovit ni), következésképp mulandó, változékony, bizonytalan.¹⁰ Bizonytalan, mert — gondoljuk hozzá — végig Dalmáciában és a Primorjen állandóan jelen van a török, de mulandó is, mert minden élet az elmúlásba vezet. Marulić, aki költői *tudatosságát* a törökellenes Judit-eposszal (1501-ben készült el vele s 1521-ben jelent meg Velencében), humanista erudícióját, az antikvizitás, elsősorban a Splitben és környékén levő római kultúra öröksége iránti tiszteletét és tudós alázatát több művében is bizonyította, ugyanakkor világnézetében egy konzervatív, középkori szellemi örökséghez is kötődött, a spliti Petrarca-kultuszt is ezzel a sajátos kettősséggel teremti meg, amely valójában az olasz reneszansz recepciójának első és egyben egyik jelentős vonulata lett.

Split mellett a horvát reneszansz irodalom másik központjában, Dubrovnikban is megindul — Marulić spliti kezdeményeivel csaknem egy időben — Petrarca, illetve már a petrarkizmus lírai eredményeinek adaptációja. Marulić kortársai, Šiško Menčetić Vlahović (1457—1527) és Đore Držić (1461—1501) lesznek az új törekvések hordozói — most már nem is csak Petrarca-fordítások vagy átköltések, hanem a petrarkizmus közismert eszköztárának, sablonjainak átvétele, horvát meghonosítása okán is.¹¹ A magát a töröktől, de Itáliától is bizonyos mértékig függetleníteni tudó patricius város-köztársaság polgárosult viszonyai a reneszansz egészének — beleértve a magatartásformát is — teljesebb kibontakozását tette lehetővé, ami a modern reneszansz líra kiteljesedéséhez is kedvező feltételeket teremtett. Olyannyira, hogy Menčetić életművének létrejöttében például alapvetően ennek a ma szabadosnak tűnő, valójában a reneszansz individualizmus megnyilvánulásának tekinthető életformának élményanyaga határozta meg. De a reneszansz ekkori teljes dubrovnikai kibontakozására vall az is, hogy Menčetić-kor- és pályatársa — épp a horvát szerelmi költészet megteremtésében — az a Đore Držić lett, aki előbb a dubrovnikai Mindenszentek (crkva Svih svetih), majd a Koločep szigeti Szent Péter templom (crkva Svetog Petra) apátlébanosa volt, később pedig a dubrovnikai káptalan kancellistája.¹² Vagyis: a szerelem költőjévé szegődhetett az ekkori Dubrovnikban a városköztársaság előkelő, meglehetősen viharos életű, botrányok sorozatát előidéző ura (egy ideig elnöke is!) éppúgy, mint a tudós teológus hírében álló, de az olasz reneszansz világi költészetet is jól ismerő pap, Đore Držić. Mindkettejük lírája a tudós olasz petrarkizmus hatására bontakozott ki, Menčetić különösképp, ő a petrarkizmus közismert sablonjainak biztos kezelése mellett már azzal is kitűnik, hogy feltehetően Petrarca *Dalaskönyvének* mintájára írja és gyűjti egybe szerelmi partnereinek meglehetősen népes táborához intézett hódoló verseit. Igaz, a verseinek akrosztichonjaiból kiolvasható, takarosabb háremre való, több mint tucatnyi női név nyomán az sejlik, mintha Menčetić *nem egyetlen eszményi nő* dicsőítésére vállalkozott volna, azonban a versek tematikus egymás mellé illesztése s egy női név gyakorisága — a versek ránkmaradt kéziratok másolatának tanúsága szerint — a tizenkettőből egyet mégis eszményibbnek látta, amint a petrarkista ciklusalkotás, vagy legalább is az arra való törekvés jegyei is alátámaszthatnak. A Menčetić-versek kritikai kiadásának előszavában már Milan Rešetar utalt arra, hogy a versek kéziratát tartalmazó egyes forrásokban tematikai csoportosításban kerültek egymás mellé a versek, amit — tegyük hozzá — aligha lehet a másolónak tulajdonítani, ellenkezőleg: Menčetić tudatos törekvéseként kell felfogni. Bizonyíték is van rá. Az első könyv nyitó szövegének (formája a Menčetićnél gyakran előforduló nyolcsoros, tizenkét szótagos, itt páros rímű *strambotto*) címe *Posveta, azaz ajánlás*, amely az egész versgyűjtemény bevezetőjének tekinthető, benne Menčetić a versek olvasójához fordul (koji čiš sej pjesni) s az akrosztichonban a továbbiakban is leggyakrabban előforduló női nevet, a *Kataét* rejti. A kéziratokat tartalmazó másik forrás, amely ezt a latin címet viseli: *Eiusdem Sigismundi, Simeonis Mensii patritii Rhacusani filii, Carminum Libri tres* (horvátul pedig az első szöveg előtt ez áll: *Počinke pjesni Šiška Vlahovića*), az új szerelem élményének közlésével indul. „Novo obećanje ljubavi” — olvassuk a nyitó vers fölötti, a Balassi-ciklusok argumentumaival sok hasonlóságot mutató szövegben — az új szerelem kezdetének, illetve ígéretének megfogalmazását s bár az akrosztichon itt még nem árulja el, annál inkább a nyitó verset követő szövegeké, hogy az eszményi nő ezúttal, akihez ez az újabb ciklus íródott, ugyanaz a Kata, akinek nevét az egész Menčetić-versanyagot bevezető *ajánlás* akrosztichonjából már ismerjük.

¹⁰ Uo. 19.

¹¹ Menčetić és Držić munkásságáról: Mihovil KOMBOL: I. m. 95—103.; Pjesme Šiška Menčetića i Đore Držića i ostale pjesme Ranjinina zbornika (Stari pisci hrvatski) Zagreb, 1937. IX—CXXXI.

¹² Uo. LXXXIV.

A három könyvre osztott (Libro prvo, Liber secundus, Liber tertius) kézirat közel másfélszáz verséből összesen több mint ötven (becslésünk szerint ötvenöt) akrosztichonjában fedezzük fel az iménti nevet, leggyakrabban Kata, máskor Katarina, Katica alakban, olykor megfordítva, mint *Atak* (visszafelé olvasva lesz *Kata*) sőt ragozott alakban is, mint *Utak*, azaz *Katu*, jelentése: *Katának*. A három könyv verseit tüzetesebben megnézve azt tapasztaljuk, hogy az első könyv negyvennyolc verséből tizennyolc, a második könyv negyvenhat szövegéből huszonnégy, a harmadik könyv ötvenegy verséből pedig tizenhárom íródott Katához. Tehát a hármas tagolású kézirat középső része, a Liber secundus bizonyul a név gyakorisága alapján a legfontosabbnak, amit csak aláhúz ennek nyitó verse (elegia prima), amelynek argumentuma így hangzik: *Nagrada na ljubav* (szó szerint fordítva: a megjutalmazott szerelem), s amelyben a költő Menčetić arról énekel, hogy az imádott nő öt évi szolgálata után most a szerelem gyönyöreinek korszaka következik, a szövegekben pedig eme gyönyörök megéneklése. Csak néhány példát ez utóbbiak bizonyosságaképpen: *Moja najveća slast, kada ti uspjevaš (Legnagyobb gyönyör, mikor látlak); Ima li tko sretniji od mene? (Van-e nálam boldogabb?); Ni sam Kupido ne vlada ljepšom (Cupido sem bír nála szebbet); Njena nestpljivost dokaz ljubavi (Türetmetlensége záloga szerelmének); Teška služba — slatka nagrada (Nehéz szolgálat — édes jutalom); Slast svake njene riječi (Gyönyör minden szava); Nema blaženijega od mene (Nincs nálam boldogabb); Slatko je gledati, još slađe uživati njenu ljepotu (Édes nézni, még édesebb élvezni szépségét)* stb.

Mindezt csak futólag végiggondolva is szükségszerűen arra a következtetésre juthatunk, hogy Menčetić maga rendezte egy nagy egységet alkotó, szerelmi történetjének egészét felrajzoló ciklusba verseit. Ezt a feltevést már csak azért is megkockáztathatjuk, mert a horvát irodalomtörténetírás meggyőzően bizonyította: Menčetić ismerte, sőt fordította Petrarcat, de ismerte az olasz petrarkista líra képviselői közül a *strambotto* műfajában jeleskedő Serafino Ciminellit, Angelo Polizianot és Luigi Pulcít is.¹³ A szövegekből az is látszik, hogy a ciklussá alakításkor Petrarca lehetett mintája, a már említett, a Balassiéhoz is hasonló argumentumok vallanak erre elsősorban. A petrarkizmus olasz változatainak ismeretére s hatására a *strambotto* műfaja vall egyfelől, másfelől meg a XVI. században minden nemzeti irodalom petrarkista költészetében felbukkanó jellemző sablonok: a női szépség dicsérete, amely mennyei eredetű és bizonyosága a paradicsom létezésének; a női szépség lenyűgöző volta, amelyre a költő nem talál szavakat stb., stb.

Menčetić 1527-ben halt meg, a kor és pályatársként említett Đore Držić több mint negyedszázaddal előbb, 1501-ben. Az a Petrarcat és a petrarkizmust követő líra tehát, amelyet felvirágoztattak és amely költői működésüket máig is félmjelzi, a XVI. század első harmadának végén le is zárult. Kérdés, volt-e folytatása ennek a kezdeménynek s ha igen milyen, követte-e ennek gyakorlatát, vagy más irányba fordult? Korábban már említettünk néhány nevet (Hanibal Lucić, Dinko Ranjina, Dominko Zlatarić, Horacije Mažibradić), a század legjelentősebb horvát költőit, akiket a horvát irodalomtörténet a petrarkizmus követőiként tart számon. Okkal, mert mindenik kötődik az olasz reneszánsz kultúrához, ezen belül a petrarkizmushoz. Dinko Ranjináról és Dominko Zlatarićról szólván Marin Franičević érintette nemrég ezt a kötődést és kimutatta mindkettejük néhány versszövegének Petrarcától származó motívumait is, s ő foglalkozott a hvari származású Hanibal Lucić Petrarca-átköltéseivel is,¹⁴ akinek életműve a Zlatarićéval együtt számunkra most azért lehet érdekes, mert ők voltak a XVI. század horvát lírikusai közül azok, akiknél a Petrarca-hatás mellett már az újplatonista szerelemtant hirdető Pietro Bembo inspirációira is felfigyelhetünk. Hanibal Lucićnak ma már sajnos csak töredékesen ismert szerelmi lírájáról (Mihovil KOMBOL szerint mindössze huszonkét verse maradt fenn, azok is másolatban) KOMBOL mutatta ki, hogy a választékosság, a műgond s az akusztikai hatásokra való törekvés, de a női szépség eszményi voltának dicsérete is ezt a hatást mutatja s példaként a legszebb akusztikájú, formailag is remeklésnek számító *Jur nijedna na svit vila* (Már e földön tündér nincsen) c. versének alábbi strofáit idézi:

Blažen, tko joj bude grlit
grlo i vrat bil i gladak;
srića ga će prem zagrlit,
živiti će život sladak;
žarko sunce neće hrlit,
da mu pojde na zapadak.
Grlo i vrat bil i gladak
blažen, tko joj bude grlit.

¹³ Mihovil KOMBOL: I. m. 97.; Marin FRANIČEVIĆ: I. m. 22—23.

¹⁴ Marin FRANIČEVIĆ: I. m. 23—24.

Grihota bi, da se s.a.a
 ova lipost uzorita;
 Bože, ki si svim odzgara,
 čin', da bude stanovita,
 ne daj, vrime da ju shara
 do skončanja sega svita.
 Ova lipost uzorita
 grihota bi, da se stara.¹⁵

Tótfalusi István fordításában:

Fehér vállát, sima nyakát
 boldog, ki majd ölelheti,
 azt boldogság öleli át
 s édes élte léssen neki;
 nem siet a nap se tovább,
 fényét csupán reáveti.
 Boldog ki majd ölelheti
 fehér vállát, sima nyakát.

Jaj, ha vénség vetne véget
 ennyi drága, ritka bájnak!
 Isten, kinél az ítélet,
 ne engedd át a múlásnak,
 add, ne törjék meg az évek
 mind végig e világnak!
 Ennyi drága, ritka bájnak
 Jaj, ha vénség vetne véget!

De hasonlóan Bembo s az újplatonista szerelemfelfogás hatását mutatják nyelvi választékoságukkal, tartalmi körülhatároltságukkal (Kombol megállapítása), olykor a szerelmi érzés enervált megfogalmazásával s a versek zeneiségével a Padovában diákoskodó, később velencei kapcsolatokkal is rendelkező Dominko Zlatarić költeményei is.¹⁶

A petrarkizmus és a Petrarca-hatások horvát variánsait áttekintve szólnunk kell még egy lényeges XVI. századi jelenségről, amely elsősorban azért tarthat érdeklődésre számot, mert egyfelől Petrarca költészetének e századbeli változatlan népszerűségére vall, másfelől pedig azért, mert nem verses műfajban, hanem egy pásztorregényben bukkan fel. A zadari Petar Zoranić (munkásságát más vonatkozásban legutóbb Vujicsics D. Sztóján említette nálunk)¹⁷ *Planine (Hegyek)* c. pásztorregényéről van szó, amely valójában Sannazaro *Areadiájának* utánezata, illetve részben átdolgozása — a hazai viszonyokhoz igazítva.¹⁸ A regény hőse a szerelem okozta betegség ellen gyógyírt keresni indul Ninből a hegyekbe, hogy aztán Šibenikben át térjen vissza elindulása színhelyére. Utazása közben megfordul a hegyi pásztorok között is, ahol már nem csupán a szerelemtől, de a fenyegető török veszélyről is szó esik a párbeszédnek során. Ezek a pásztorhősök — a szerelemtől is dalolva — egy kisebb petrarkista *canzonieret* recitálnak, amelynek szövegeiben nem nehéz Petrarca átköltött verseire ismerni.¹⁹ Négy esetben egészen nyilvánvalóan Petrarca-átköltésről van szó, közöttük a CXC. az egyik legérdekesebb (*Una candida cerva sopra l'erba* — Fehér ünnő tűnt hirtelen szemembe), amelynek 14 sorából Zoranićnál huszonöt soros vers lesz, öt négy és egy (a hatodik) ötsoros strófával. Szerelmi költemény marad Zoranić szövegében is, akrosztichonjában az imádott nőnek, *Jelínanak* nevét is megtaláljuk.

A versek viszonylagos gyakorisága egyébként azt bizonyítja: a pásztorregény megírásakor Zoranić egyik ösztönzője Petrarca volt, akinek munkásságát igen jól ismerte. Mirko Tomasović nemrég mutatta ki, hogy ez említett versbetétek mellett a *Planine* számos helyén a prózai szövegbe építve is Petrarca-remiszcenciák találhatók, és valóban: a regény szöveganyagában a Petrarca-ra valló kifejezések, képek egész sorát tudja kimutatni, olyanokat, amelyek a petrarkista költészet gyakorlatában is a században mindenütt általánosak. Ami pl. Petrarca-

¹⁵ Vö.: Mihovil KOMBOL: i. m. 123—130.

¹⁶ Uo. 185—186.

¹⁷ VUJICSICS D. Sztóján: A délszláv és a magyar énekköltés a 16. században. Ih. 71—94.

¹⁸ Zoranićról: Mihovil KOMBOL: i. m. 139—143.; Marin FRANICEVIĆ: Petar Zoranić Ninjanin prvi bašćinac i pjesnik zadarskog kruga. MF: Književne interpretacije. Zagreb, 1964. 9—69. Petar Zoranić: Planine. (Pet stoljeća hrvatske književnosti) Priručio: Franjo Švelec. Zagreb 1964. 7—32.

¹⁹ Marin FRANICEVIĆ: Hrvatska renesansna poezija između petrarkizma i domaće tradicije. Ih. 25—27.

nál *dolce pena* (édes bánat), *amar dolce* (édes keserűség), *dolce giogo* (édes járom), *dolce errore* (édes tévelygés), *dolce nemica* (édes ellenség) stb., az Zoranicnál *slasti pune jada* (édességgel teli bánat); *jad medven* (mézes v. mézzel édesített méreg); *suze medvene i muke medvene* (mézes könnyek és mézes kinok); *slatka neprijateljica* (édes ellenség) stb. lesz. A variánsok széles skáláját találjuk más esetekben is, így a *catena* (lánc), *giogo* (járom), *prigione* (tömlőc), *laccio* (hurok), Zoranicnál *sinžir* = *sindžir* (bilincs, lánc), *uze* (bilincs) *jaram* (járom) és *uzli* (hurok) lesz. A példák még természetesen szaporíthatók.²⁰

Bevezető mondataink egyikében megjegyeztük, hogy a XVI. század horvát költői, Petrarca verseinek fordításával, pontosabban átköltésével s a petrarkizmus költői eszközeivel széles körű adaptációjával olyan hagyományt teremtettek, amelyet — természetesen már más céllal — majd az új, a XVII. század képviselői is átvesznek, illetve tovább visznek. A XVI. századi Petrarca-kultusz és petrarkizmus történetének iménti vázlatos áttekintése talán eléggé meggyőzően bizonyította e kultusz létét és folytonosságát s azt, hogy a század horvát irodalmának egyik lényeges vonulatát kell látnunk benne. Olyan erővonalat, amelynek szükség-szerűen teremtődött folytatása a barokk századában is. A kontinuitás a századforduló idején fellépő, illetve életműveiket ebben a periódusban kiteljesítő költők munkássága révén jött létre — Horacije Mažibradića és Marin Gazarovića gondolunk —, amennyiben ők egyszerre lettek Petrarca és olasz követői, de már a hazai petrarkista hagyománynak is imitátorai. Marin Gazarović szerelmi lírájában pl. a Petrarcahoz való kötődés mellett az újplatonista Hanibal Lucić költészetének közvetlen hatását is ki lehet mutatni.²¹ Egészen természetes tehát, hogy a XVII. századi horvát költészet reprezentánsai (Ivan Bunić Vučić, Junije Palmotić, Ivan Gundulić)²² is ösztönzést kaptak e hagyománytól — jöllehet: a petrarkizmus elemeinek alkalmazásakor minta lesz számukra az olasz irodalom is, amelyet — megintcsak tradicionálisan — az Adria parti városokban végig jól ismernek a horvát irodalom és műveltség ekkori képviselői. Annak tüzesebb vizsgálata, hogy milyen mérvű és jellegű, mennyire kiterjedt a XVII. század horvát költészetének petrarkizmusa, érthetően nem lehet e rövid áttekintés feladata, de annyit mégis említsünk meg, hogy leggyakoribb példaira a női szépség és a szerelem leírásaiban bukkanunk, Gundulić *Osman* c. törökellenes eposzában csakúgy, mint mondjuk Palmotić *Pavlimir* c. drámájában.²³ Bő két évszázad horvát költészetében lett tehát az olasz és az európai reneszánsz egyik legnagyobb lírikusának öröksége ily módon a legfontosabb alkotóelem — mindjárt szükség szerint igazodva természetesen a korigényekhez. Azok a lírikusok és epikus költők — vagy éppen prózairók, miként a zadari Zoranić —, akik a jelzett két évszázadban vállalták a petrarkizmus meggyökereztetését a horvát költészetben, mindig a kor irányadó szellemi és esztétikai törekvéseihez igazodtak, s ezért lehettek Kelet-Európa egykorú irodalmi szinképében az egyetemesség, de a nemzeti jelleg hordozói is.

Lőkös István

Balassi és a korabeli lengyel irodalom

Az előadásunk címében jelzett kérdést még nem vetették sokoldalú tudományos vizsgálat alá. Tulajdonképpen évek óta alig néhány tény ismételtgetünk, melyek hivatva vannak illusztrálni — megjegyzendő eltérő bizonyító erővel — a Balassit Lengyelországgal és a lengyel irodalommal összefűző kötelékeket; feltehetően nem tulajdonítva ezeknek a kötelékeknek fontosabb jelentőséget. Így például a kiváló költőnek szentelt legutóbbi magyar tanulmányokban ritkán történik hivatkozás a lengyel kérdésekre, és viszont a lengyel reneszánszsal foglalkozó legújabb munkákban hiába keressük Balassi nevét. Ez a helyzet magyarázható a két ország összehasonlító irodalomtörténetének elsődlegesen nyugat-európai orientációjával, mind pedig a nyelvismertet kölcsönös hiányával. Úgy tűnik azonban, hogy az eddigi mulasztások elsősorban onnan erednek, hogy nem tudatosítottuk a legalapvetőbb kérdést, mégpedig azt, hogy Balassi munkássága számára éppen a lengyel irodalom jelenti a nélkülözhetetlen összehasonlító kontextust.

Kísérljük meg ezt a kiindulópontot — különben általánosan ismert — tényekkel alátámasztani. Balassi háromszor fordult meg Lengyelországban, s méghozzá irodalmi tevékenysége számára fontos — hogy ne mondjuk: döntő — időszakokban. A költőnek lengyel földön meglehetősen széles kapcsolatai voltak, melyeket megkönnyített a lengyel nyelvnek a horvát, de különösen a szlovák segítségével, valamint a latinnak és az olasz nyelvnek ismerete. Ennek eredmé-

²⁰ Mirko TOMASOVIĆ: Zoranić i Petrarca. Forum (Zagreb) 1975. XIV. Godište. XXIX. knj. 36—58.

²¹ Marin FRANČEVIĆ: l. m. 29.

²² Ivan Bunić Vučićről, Junije Palmotićról, Ivan Gundulićról: Mihovil KOMBOL: l. m. 237—262.; V. Setschka-reif: Die Dichtungen Gundulić's und ihr poetischer Stil. Bonn, 1952.; ANGYAL Endre: Die slawische Barockwelt. Leipzig, 1960.

²³ A horvát barokk petrarkizmusáról értékes tanulmányt írt Pavao PAVLIČIĆ: Petrarkistički elementi u hrvatskoj baroknoj poemi, melodrami i epu. Forum (Zagreb) 1975. XIV. God. XXIX. knj. 59—72.